

Justyna Kobus <https://orcid.org/0000-0002-4094-2743>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Instytut Filologii Polskiej
Pracownia Dialektologiczna, ul. Fredry 10, 61–701 Poznań, e-mail: justyna.kobus.@amu.edu.pl

KILKA PRZESĄDÓW ZWIĄZANYCH Z KOBIETĄ W CIĄŻY I NOWORODKIEM W ŚWIADOMOŚCI JĘZYKOWO-KULTUROWEJ MIESZKAŃCÓW WIELKOPOLSKI

SEVERAL SUPERSTITIONS RELATED TO PREGNANT WOMEN AND
NEWBORNS IN THE LINGUISTIC AND CULTURAL CONSCIOUSNESS OF
GREATER POLAND INHABITANTS

Słowa kluczowe: dialektologia, etnografia, obrzędowość narodzinowa, świadomość językowo-kulturowa

Keywords: dialectology, ethnography, birth rituals, linguistic and cultural awareness

Streszczenie

Artykuł dotyczy stanu wiedzy współczesnych Wielkopolan na temat tradycyjnych przesądów związanych z kobietą w ciąży i noworodkiem. Podstawę materiałową stanowią dane wyekscerpowane z utrwalonych fonograficznie badań terenowych, przeprowadzonych na podstawie kwestionariusza tematycznego. Omówionych zostało pięć przesądów związanych z kobietą ciężarną i trzy odnoszące się do noworodka: przechodzenie pod linkami, zagłądanie przez dziurkę od klucza oraz inne dziurki i szpary, przestraszenie się czegoś, wpatrywanie się w kogoś/coś, odmówienie ciężarnej pożyczenia czegoś, czerwona kokardka, wylewanie wody z kąpeli noworodka, zlizywanie czółka dziecka. Informatorzy zostali podzieleni ze względu na przedział pokoleniowy wyznaczony rokiem urodzenia, a także z uwagi na pochodzenie (miasto, wieś) i płeć. Wnioski płynące z przeprowadzonych analiz dotyczą zauważalnych tendencji, ujawniających sphyłkowy charakter dawnej, tradycyjnej obrzędowości ludowej.

Abstract

The article concerns the state of knowledge of traditional superstitions related to pregnant women and newborns by contemporary Greater Poland inhabitants. The material basis comprises data extracted from phonographically recorded studies of field research, carried out on the basis of a thematic questionnaire. The study analysed five superstitions related to pregnant women and 3 related to newborns: walking under ropes, looking through holes, cracks, keyholes, being scared of something, staring at someone/something, refusing to let a pregnant woman borrow something, a red bow, pouring water from a newborn's bath, licking the baby's forehead. The informants were divided according to the generation group determined by the year of birth, as well as by origin (urban, rural) and gender. The conclusions drawn from the conducted analyzes concern noticeable trends revealing the decline in old, traditional folk rituals.

Wierzenia ludowe powinny być dzisiaj tematem szczególnej troski badawczej etnografów i dialektologów. Ta część niematerialnego dziedzictwa narodowego stopniowo zanika na naszych oczach, o czym świadczy coraz słabsza znajomość tradycyjnych zwyczajów nie tylko u młodego pokolenia. Nie sposób oszacować tempa tych zmian, niemniej prowadzone współcześnie eksploracje terenowe coraz częściej wskazują na malejącą świadomość w zakresie stosowanych praktyk o rodowodzie ludowym lub na całkowity brak zrozumienia bądź znajomości powszechnych niegdyś tradycyjnych zwyczajów i ich nazw.

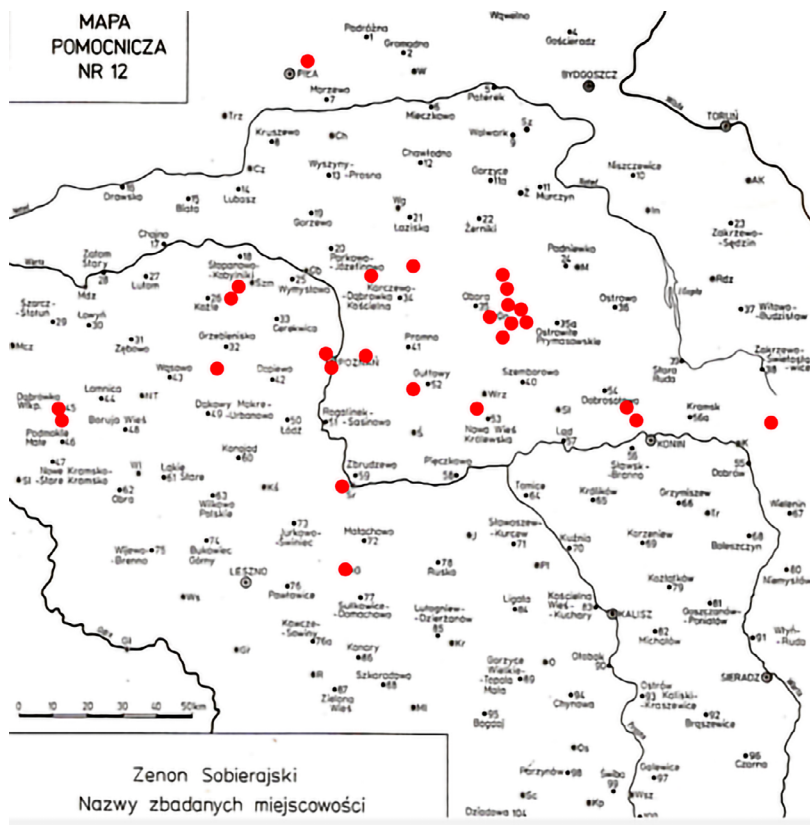
Jest to też temat współcześnie stosunkowo słabo zbadany, którego literatura przedmiotu jest głównie etnograficzna i bazuje na materiałach z dzisiejszego punktu widzenia archiwalnych; prace dialektologiczne są natomiast nieliczne. Niewątpliwie najcenniejsze i najbardziej kompleksowe jest pod tym względem dzieło Oskara Kolberga w postaci wielotomowego zbioru materiałów etnograficznych [zob. Kolberg, 1857–1907; reprint w serii *Dziela wszystkie*, 1961–2002]. Należy wymienić także *Polski Atlas Etnograficzny* z komentarzami [PAE–9] oraz monografie poświęcone obrzędowości rodzinnej, m.in.: Jana Bystronia [1916], Henryka Biegeleisena [1927; 1929], Stanisława Dworakowskiego [1935], Agnieszki Pieńczak [2016], tudzież artykuły, np. Marii Szubertowej [1950–1951, s. 597–616], Ireny Wronkowskiej [1963, s. 29–32], Aleksandry Wojciechowskiej [1964, s. 170–207], Ryszarda Kukiera [1965, s. 400–402], Anety Bartnickiej [2008], Agnieszki Pieńczak [2010a, s. 355–369; 2010b, s. 121–134; 2011, s. 231–243], Małgorzaty Gruchoty [2015, s. 29–37] i innych.

Najważniejszym dla Wielkopolski opracowaniem podjętego tu tematu jest rozdział autorstwa Medarda Tarki zamieszczony w II tomie *Kultury ludowej Wielkopolski* pod redakcją Józefa Burszty [Tarko, 1967, s. 89–124], zawierający materiał z lat 1962–1965. Z opracowań nowszych wspomnieć należy głównie prace magisterskie i licencjackie powstające w Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu po roku 2000 oraz słowniczki z serii „Wielkopolskie Słowniki Regionalne”¹, zwłaszcza słownik poświęcony tematowi świąt, wierzeń i przesądów w okolicach Gniezna [WSR-Gn].

Jednym z kręgów tematycznych badanych pod kątem żywotności pewnych wierzeń i przesądów w życiu codziennym Wielkopolan są zagadnienia związane z okresem ciąży i nowo narodzonym dzieckiem. Niniejszy artykuł ma charakter etnograficzno-lingwistyczny, skupiam się w nim na przybliżeniu wyników eksploracji terenowych omawianego tematu (prowadzonych w XXI w.) jako preludeum do badań *stricte* językoznawczych (dialektologicznych). Badaniami zostali objęci

1 „Wielkopolskie Słowniki Regionalne” to seria małych niedyferencyjnych, tematycznych słowników języka mieszkańców wsi, powstających we współpracy Pracowni Dialektologicznej UAM ze środowiskiem lokalnym, dokumentujących współczesny język wąskiej społeczności; słowniki te ukazują się od 2018 roku.

zarówno mieszkańcy wsi, jak i osoby zamieszkujące wielkopolskie miasta². W tekście przywołam przykłady jedynie kilku przesądów, o które pytano w kwestionariuszu, choć wnioski będę formułować na podstawie całego zebranego materiału³.

MAPA 1. Orientacyjne rozmieszczenie siatki punktów badawczych na mapie pomocniczej *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*

Źródło: AJKLW.

2 Badania terenowe oraz opracowanie pozyskanych materiałów przeprowadzono zgodnie z zasadami przyjętymi w Pracowni Dialektologicznej UAM, obejmującymi m.in. następujące elementy: kwestionariusz tematyczny, archiwizację dźwiękową, dobór informatorów pod względem zróżnicowania pokoleniowego, transkrypcję uproszczoną – zapis ortograficzny z nanoszeniem cech gwarowych w indeksie górnym oraz zaznaczaniem udźwięcznienia między- i śródwyrazowego.

3 Materiały współczesne pochodzą z badań terenowych przeprowadzonych w gminie Gniezno w latach 2016–2018 i zostały opracowane w formie WSR-Gn. Bazą materiałową są także nagrania studentki z różnych części regionu, wykonane w ramach zajęć dydaktycznych prowadzonych przez prof. Jerzego Sierociuka i przeze mnie w latach 2014–2024 oraz do pracy licencjackiej [Dogoda, 2022].

Poniższe analizy ukierunkowane są na próbę weryfikacji sądu o odrębnościach kulturowych między miastem a wsią. Wyeksцерpowane dane, pochodzące z 26 miejscowości (9 miast, 17 wsi) i od 44 informatorów z różnych części Wielkopolski (29 ze wsi, 15 z miast), zestawiałam nie tylko pod względem miejsca zamieszkania informatorów, ale i według przedziałów pokoleniowych⁴, do których można ich roboczo zaklasyfikować – zob. tabela 1, w której wyodrębniłam przedziały pokoleniowe, lokalizację poświadczenia (M – miasto, W – wieś) oraz ze względu na płeć informatora (♀ kobieta, a ♂ mężczyzna)⁵.

TABELA 1. Wykaz informatorów według przedziału pokoleniowego, lokalizacji i płci

Pokole- nie I (ur. przed 1920 r.)	Miasto (M)/ wieś (W)	Poko- lenie II (1921– –1945)	Miasto (M)/ wieś (W)	Pokole- nie III (1946– –1970)	Miasto (M)/ wieś (W)	Pokole- nie IV (1971– –1995)	Miasto (M)/ wieś (W)	Poko- lenie V (ur. 1996 i później)	Miasto (M)/ wieś (W)
–	–	7 ♀	6 W, 1 M	22 ♀	8 M, 14 W	6 ♀	2 M, 4 W	–	–
		3 ♂	3 M	5 ♂	5 W	1 ♂	1 M		
Suma informatorów		44							
Według płci		35 ♀ i 9 ♂							
Według lokalizacji		15 M i 29 W							

Źródło: opracowanie własne.

Nadmienię, że w Pracowni Dialektologicznej UAM realizowane są obecnie dwa projekty edukacyjne poświęcone tematowi ŚWIAT DZIECKA, a obejmujące pytania o przesady związane z przyszłą matką i oczekiwanym przez nią dzieckiem, które pozwolą na bliższe przyjrzenie się omawianemu zagadnieniu. W tym kontekście wnioski płynące z przedstawionych tu analiz należy traktować jako odzwierciedlenie pewnych zauważalnych tendencji, wymagających dodatkowych badań.

Do analizy wybrałam następujące przykłady:

- 1) przesady ciężowe:
 - przechodzenie pod linkami,
 - zagłądanie przez dziurkę od klucza oraz przez inne dziurki i szpary,
 - przestraszenie się czegoś,
 - wpatrywanie się w kogoś/coś,

4 Podział pokoleniowy według koncepcji J. Sierociuka: I – urodzeni przed rokiem 1920, II – urodzeni w latach 1921–1945, III – urodzeni w latach 1946–1970, IV – urodzeni w latach 1971–1995, V – urodzeni w roku 1996 i później [Sierociuk, 2003, s. 134].

5 Szczegółowy wykaz zbadanych miejscowości i cytowanych informatorów znajduje się na końcu artykułu.

- odmówienie ciężarnej pożyczania czegoś;
- 2) przesady związane z noworodkiem i niemowlęciem:
 - czerwona kokardka + medalik/*bozinka* ‘medalik, zwykle z Matką Boską’,
 - wylewanie wody z kąpeli po zachodzie słońca,
 - zlizywanie (lizanie, oblizywanie) czółka dziecka.

Pełne zestawienie danych zawiera tabela 2, w której wartości liczbowe oznaczają liczbę uzyskanych poświadczeń dla danego przesądu w badanej grupie. Jak wynika z tabeli, brakuje danych od osób urodzonych przed 1920 r. oraz po 1996 r. (czyli z pokoleń skrajnych dla przyjętego podziału informatorów). Najliczniejszą reprezentację stanowią badani urodzeni pomiędzy 1946 a 1970 rokiem (pokolenie III), a tylko nielicznie reprezentowane są pokolenia II i IV. Reprezentanci miast stanowią połowę respondentów zamieszkujących wieś, a mężczyzn jest pięciokrotnie mniej niż kobiet. Z uwagi na przeważającą liczbę informatorów ze wsi należy przy analizach brać pod uwagę tę rozbieżność i dane odnosić do całkowitej liczby uzyskanych poświadczeń od mieszkańców miast i osobno do całkowitej liczby uzyskanych poświadczeń od mieszkańców wsi (nie wszystkie pytania zostały zadane każdemu informatorowi). Nie mówimy tu zatem o konkretnych wnioskach płynących z podanych statystyk, które są po prostu zbyt niskie, ale o uwidoczniomych tendencjach, które należy monitorować.

Analizie poddałam materiały pozyskane współcześnie metodą badań terenowych; w zależności od zasobu źródłowego będę odwoływać się do materiałów wcześniejszych.

Większość wybranych do analizy przesądów w latach sześćdziesiątych XX w. była kwalifikowana przez M. Tarkę jako powszechnie znane w Wielkopolsce [Tarko, 1967, s. 96–98]. We współczesnych eksploracjach należałoby określić je jako najczęściej wymieniane, ponieważ przymiotnik *powszechny* nie jest dziś adekwatny.

Nim przejdę do zestawień tabelarycznych, nadmienię, że liczba poświadczeń zawarta w tabelach obejmuje odpowiedzi pozytywne (p) i negatywne (n); pozostałe (nieumieszczone w tabeli braki liczbowe⁶) oznaczają, że pytanie nie zostało zadane.

6 Po zsumowaniu poszczególnych wartości liczbowych dla konkretnego poświadczenia (czyli po dodaniu liczby poświadczeń pozytywnych i negatywnych) nie zawsze wynik będzie równy liczbie osób biorących udział w badaniu. To efekt niezadania pytania danemu informatorowi. Bardzo często w eksploracjach prowadzonych przez niespecjalistów zdarza się pomijanie pytań kwestionariusza, szczególnie gdy eksplorator (student, uczeń) mylnie stwierdza, że informator i tak nie odpowie, bo wcześniejszych odpowiedzi też nie udzielił. Innym razem przyczyną pominięcia części pytań nie znajduje uzasadnienia. Z kolei „–” oznacza brak odpowiedzi danego rodzaju w określonym pokoleniu.

TABELA 2. Niektóre przesady związane z kobietą w ciąży

Przesąd	Liczba poświadczeń	Informator		
		Pokolenie II (1921–1945)	Pokolenie III (1946–1970)	Pokolenie IV (1971–1995)
Przechodzenie pod/nad linkami, sznurami itp.	25 (p)	5 (♀: 1M, 4W)	17 (♀: 5M, 8W; ♂: 1M, 1W)	3 (♀: 1M, 3W; ♂: 1M)
	8 (n)	3 (♀: 1M, 1W; ♂: 1M)	4 (♀: 3M, 1W)	1 (♀: 1M)
Zagląkanie przez dziurkę od klucza oraz inne dziurki i szpary	29 (p)	4 (♀: 3W; ♂: 1M)	20 (♀: 6M, 12W; ♂: 1M, 1W)	5 (♀: 1M, 3W; ♂: 1M)
	6 (n)	3 (♀: 1M, 1W; ♂: 1M)	2 (♀: 2M)	1 (♀: 1M)
Przestraszenie się czegoś	27 (p)	3 (♀: 3W)	18 (♀: 8M, 8W; ♂: 2W)	6 (♀: 1M, 4W; ♂: 1M)
	5 (n)	3 (♀: 1W; ♂: 2M)	2 (♀: 2W)	–
Wpatrywanie się w kogoś/coś	18 (p)	4 (♀: 1M, 3W)	11 (♀: 3M, 7W; ♂: 1W)	3 (♀: 1M, 1W; ♂: 1M)
	7 (n)	1 (♂: 1M)	3 (♀: 3M)	3 (♀: 1M, 2W)
Odmówienie ciążynej pożyczania czegoś	29 (p)	4 (♀: 4W)	19 (♀: 6M, 9W; ♂: 4W)	6 (♀: 2M, 4W)
	6 (n)	2 (♂: 2M)	4 (♀: 4M)	–

Źródło: opracowanie własne.

Pierwszy wymieniony przesąd dotyczy zakazu przechodzenia pod sznurami/linkami (z praniem) przez kobietę ciężarną – jego znajomością wykazało się 25 osób (57% wszystkich respondentów), w tym 20% z miasta, 34% ze wsi. Ten zakaz wiąże się głównie z obawą o owinięcie się dziecka pępowiną, co spowodowałoby komplikacje podczas porodu, łącznie ze śmiercią dziecka. Niektórzy badani obawiali się zezza lub innego schorzenia u przyszłego potomka. Wśród badanych były także osoby, które nie wskazały przyczyny, choć wiedziały, że kobieta w ciąży powinna wystrzegać się wszelkich lin, sznurków, łącznie z miarą krawiecką, często wieszaną na szyi przez trudniących się szyciem:

GÓM: [byłam] *za młoda ... ale słyszałam jag rozmawiały ... no to mówio^m tak że ... że ... jak kobieto cieⁿżarno to nie zakładaj na szyje tam na przykład miare od mierzynio materiału ... jak krawcowo ...*

A dlaczego?

GÓM: *no bo mówio^m że dziecko py^mpowino^m bydzie owinieⁿte czy coś tam ...*

Drugi niegdyś powszechnie znany przesąd dotyczy zagląkania przez dziurkę od klucza, względnie inne dziury i szpary. Przesąd ten znalazło 29 badanych osób

(blisko 66%) – 6 zdecydowanie nie potwierdziło go. Spośród osób znających przesąd większość wskazała na konsekwencje złamania zakazu w postaci zezania u dziecka lub innej wady wzroku. Proporcje w rozkładzie płci są podobne jak w analizie wcześniej omawianego przesądu. Oto kilka odpowiedzi na pytanie „Czy kobieta w ciąży może patrzeć przez dziurkę od klucza?”:

WaJ: *raczej nie ... zawsze było tak mówione że niech nie zagłoda przez dziurkę od klucza bo dziecko be dzie miało zezania ...*

WaD: *nie bo to było kiedyś jak cieźarno zagłoda przez dziurkę od klucza to dzieci aż majo zezowaty wzrok ...*

JóM: *przez dziurkę od klucza to mówili że sie tak nie zagłoda bo nie wiadomo później czy dziecko be dzie miało prawidłowy wzrok ...*

Całkiem dobrą znajomością wśród informatorów cieszyło się wierzenie dotyczące powodów powstawania rozmaitych znamion na ciele dziecka. Według wyjaśnień badanych, jeśli matka, która się przestraszy, dotknie jakiejś części swojego ciała, nowo narodzone dziecko będzie miało w tym samym miejscu na swoim ciele ślad w postaci czerwonej plamy (tzw. *ogień/plomień*) lub brązowego, pokrytego włoskami znamienia (tzw. *myszka/mysz*). Część osób rozróżnia te oznaczenia, przypisując je odpowiednio przerażeniu z powodu pożaru bądź przebiegającej myszy. Nieliczni uważają, że skutkiem przestraszenia się przyszłej matki będzie lękliwe dziecko albo kłopoty z mową dziecka, zazwyczaj dotyczy to jękania:

SuT: *dziecko może mieć znamie gdzieś na ciele w tym miejscu za które kobieta cieźarna sie złapaa ... na przykład na twarzy jakiś plomień czy coś może być ... a gdzieś za re ke no to tam czy jakaż mysz czy jakieś znamie też jes ...*

Co się mogło stać, jeżeli kobieta ciężarna przestraszyła się czegoś?

JaK: *dziecko miało sie jo kać ...*

Kolejnym przesądem cieszącym się względną znajomością wśród osób badanych było przekonanie, że jeśli ciężarna wpatruje się w coś lub kogoś, to dziecko przejmie cechy tego obiektu – uważało tak 41% informatorów. W zdecydowanej większości respondenci wierzyli w negatywny skutek takiego wpatrywania się, niemniej były osoby, które twierdziły, że w rzeczy i osoby ładne wolno się ciężarnej wpatrywać w celu przejęcia przez dziecko ich cech.

Czy kobieta ciężarna mogła się długo w kogoś lub w coś wpatrywać?

KoB: *[...] jag moja babcia zawsze mówiła jak starsze kobiety mówiły ... że jak sie w kogoś wpatruje to to dziecko sie urodzi do tej osoby podobne ... nie ... tak że nieraz tag może być że tam w murzyna ... no murzyna nie wiem czy jak sie poprawnie teraz mówi*

... ciemnoskórego ... no to dziecko może się śniade urodzić ... nie ... no ... czy sie wpatrywać w meⁿżczyzne czy w kobiecie to do tej osoby może być podobne ... nie ...

Pozyskałam jedno poświadczenie dotyczące wpatrywania się w ciała niebieskie – księżyc wróżył łyse dziecko, słońce dziecko płaczące:

StK: *[...] na przykład nie było wolno patrzydź na ksieⁿżyc bo dziecko by było łyse ... a jak sie patrzyło na słońce ... co to było ... jak sie patrzyło na słońce to dziecko było płaczące ... no ... na ksieⁿżydz łyse na słońce płaczące ... tak ...*

Często uzyskiwałam informacje w kwestii wpatrywania się w trupa (nieboszczyka), co groziło bladością cery dziecka i podkrążonymi oczami, ewentualnie chorowitością maleństwa:

A czy kobieta w ciąży może uczestniczyć w pogrzebach lub patrzeć na zmarłego?

RóŁ: *nie ... nie ...*

JuZ: *na zmarłego nie ale w pogrzebie uczestniczydź może ...*

RóŁ: *może ...*

JuZ: *byle nie widziała tego zmarłego ...*

RóŁ: *bo dziecko blade sie urodzi ...*

Czy kobieta w ciąży mogła przebywać w obecności trupa, np. w domu, podczas pożegnania?

StK: *nie ... bo dziecko by miało ... sie mówiło że beⁿdzie miało mało krwi ... chodziło o to że beⁿdzie anemiczne że blade beⁿdzie ...*

Warto zaznaczyć, że wśród poświadczeń negatywnych przeważają dane pozyskane od osób zamieszkujących miasta, co może się wiązać ze zmianami kulturowymi dotyczącymi organizacji pogrzebów – w miastach szybciej niż na wsiach przeniesiono czuwanie przy zmarłym do kaplic przycementarnych lub domów pogrzebowych.

Ostatni z analizowanych w tej grupie przesądów dotyczy relacji ciężarna – społeczność. Mimo że według badań M. Tarki kobieta przy nadziei otoczona jest powszechnym szacunkiem [Tarko, 1967, s. 95], nie oznacza to jednocześnie pragnienia kontaktu z nią. Często po prostu unikano ciężarnej, ponieważ przynosiła pecha [WSR-Gn; Kobus, 2019, s. 159]. Mamy też poświadczenia z przeciwnego bieguna – dotykano ciężarnej brzucha na szczęście. Faktem jest, że z kobietą ciężarną należy postępować ostrożnie, o czym świadczy kolejny analizowany tu przesąd, dotyczący odmówienia kobiecie ciężarnej pożyczenia czegoś i konsekwencji tego czynu. Z uwagi na współczesne udogodnienia i troskę o kobiety w ciąży, przejawiającą się w wielu aspektach codziennego życia, można by spodziewać się, że odpowiedzi informatorów ograniczą się do konwencjonalnego stwierdzenia, że nie należy odmawiać ciężarnej z uwagi na jej stan. Tymczasem poziom

powiązania odmowy z nieszczęściem, które sprowadzi ona na odmawiającego, jest stosunkowo wysoki, bo sięga 66% poświadczeń pozytywnych. W większości przypadków odwet odmawiającemu mają przynieść myszy, które pogryzą garderobę, pościel i inne ważne bądź wartościowe rzeczy:

Czy wolno było odmówić kobiecie ciężarnej, jeżeli przyszła czegoś pożyczyć?

KeT: *no nie wolno było odmawiać ... nie wolno było odmawiać ... wszystko co sobie kobieta cieⁿżarna życzyła czy tam pożyczyć ... czy czy czy jakiś dobry uczynek to wszystko bo ... bo bano się że beⁿdzie albo nieszczęⁿście jak się odmówi ... albo myszy zjedzo^m wszystko to co się tam ... wyleⁿgno^m się myszy i beⁿdzie i zjedzo^m wszystko tam ... w magazynach czy skrytkach ... tak ... wⁿdz nie wolno było odmawiać kobiecie ...*

Czy wolno było odmówić kobiecie ciężarnej, jeżeli przyszła czegoś pożyczyć?

WaJ: *nie ... nie wolno było odmówić ... bo pakowały się myszy do domu później ...*

Tej swoistej klątwy nie znało 6 informatorów zamieszkujących miasta.

Podobne proporcje liczbowe, wskazujące na stopień znajomości przesądów, dotyczą tych związanych z noworodkiem.

TABELA 3. Niektóre przesądy związane z noworodkiem

Przesąd	Liczba poświadczeń	Informator		
		Pokolenie II (1921–1945)	Pokolenie III (1946–1970)	Pokolenie IV (1971–1995)
Czerwona kokardka + medalik/ <i>bozinka</i>	27 (p)	2 (♀: 1W; ♂: 1M)	20 (♀: 7M, 9W; ♂: 1M, 3W)	5 (♀: 2M, 2W; ♂: 1M)
	3 (n)	1 (♀: 1W)	2 (♀: 2M)	-
Wylewanie wody z kąpieli po zachodzie słońca	1 (p)	-	-	1 (♀: 1M)
	14 (n)	4 (♀: 1W; ♂: 3M)	8 (♀: 6M, 2W)	2 (♀: 1M; ♂: 1M)
Zlizywanie czółka dziecka	19 (p)	3 (♀: 2W; ♂: 1W)	13 (♀: 3M, 8W; ♂: 2W)	3 (♀: 2M; ♂: 1M)
	8 (n)	4 (♀: 1M, 1W; ♂: 2M)	4 (♀: 4M)	-

Źródło: opracowanie własne.

Do najbardziej żywotnych, choć często już nie do końca świadomie stosowanych przesądów, należą: umieszczanie czerwonej kokardki w łóżeczku lub/i wózku dziecka – w wersji dla osób wierzących do kokardki dołącza się medalik, zwykle z Matką Boską (tzw. *bozinkę*), kolejny to zasadniczo nieznany zakaz wylewania wody z kąpieli po zachodzie słońca⁷, trzeci – zlizywanie czółka dziecka.

⁷ Źródła etnograficzne informują o konieczności wylewania wody z pierwszej kąpieli noworodka w miejscu ustronnym [Tarko, 1967, s. 102].

Wymienione wyżej zabiegi czynione były (niektóre nadal są) po to, by uchronić niemowlę przed urokami [Kobus, 2019, s. 162–163, 165], ewentualnie w celu zdjęcia uroku (zlizywanie czółka). Pewna epoka jednak już się zakończyła, czego dowodem jest znikoma znajomość wielu powszechnych niegdyś przekonań. Dane z tabeli 3 pozwalają sądzić, że postęp cywilizacyjny i rozwój edukacji (często samoedukacja kobiet) są istotnymi czynnikami, które bezpośrednio wpłynęły na zanik pewnych tradycyjnych praktyk, takich jak reguły wylewania wody z kąpieli dziecka (praktycznie zupełnie nieznane) czy zlizywanie czółka dziecka (znane, ale rzadko już dziś praktykowane, chyba że przez babcie i prababcie współczesnych niemowląt):

Czy dopuszczalne było wylewanie po zachodzie słońca wody, w której kąpano dziecko?

KeT: *nie nie wolno było wylewać bo beⁿdzie ... dziecko beⁿdzie ociotane ... jakież urok beⁿdzie na dziecko rzucony ... nie wolno było ...*

Do wyjątków należą poświadczenia dwóch informaterek (babci i prababci) spod Gniezna o zlizywaniu czółka swoich wnucząt w tajemnicy przed rodzicami dziecka:

GóM: *wie pani ... ja do dzisiejszego dnia to biore tego ... bo wiem jak ... to jes prawdziwe ... jo powiem ze swojigó ... bo ja już ... jak te dzieciaki sie rodziły co te rodzeństwo bracio i siostra ... nie ... z tegó trzeciego małżeństwa ... to mama ... tag nieroz dzieciok zaczął krzyczeć ... płakać ... i nieroz przychodziła tako babka do nas do domu ... nie ... no i ta babka jag odchodziła to mamie płakoł ... tak płakoł że dusił sie ... i właśnie mama brała i mu szepcy... zlizywała czoło ... i to jes prawdziwe ... bo jo sama to robiłam ...*

GóY: *nawed moim wnuczkom ... no ta to jest starsza ale mam tako^m mało^m wnuczke ... no ... to jak widze że już tam poplakuje czy coś to patrze czy ma słone czoło ...*

GóM: *a to takie ... wie pani ... to jes prawdziwe ... jes słone czoło ... jes słone czoło ... i to mama brała jak po ty kobicie to zlizywała i spluwała ... trzy razy ... i to spluwała ... i tyn sie uspokoił i było wszystko w porzoⁿdku ... [...] i to ... to stosowała mama i ja jak tam było tam niespokojne czy widziałam że coś z główko^m ... nie musioł nikt przyjż ale tam ... no na przykład od pogody czy przezie^mbione czy coś ... no ... zlizalałam tylko i ... i to pomagalo ...*

GóY: *jag [córka] nie widzi ...*

GóM: *jag nig nie widzi tegó ...*

Do zaniku dwóch ostatnich przesądów (i związanych z nimi z zwyczajów) przyczyniły się nie tylko zmiana pokoleniowa, ale i postęp technologiczny na wsi. Zasady wylewania wody z kąpieli dziecka po zachodzie słońca zostały uregulowane przez

rozwój sieci kanalizacyjnych, na co wskazują zresztą informatorzy – wylewa się wodę do zlewu. Natomiast zlizywanie czółka dziecka zostało wyparte m.in. przez wzrost świadomości społeczeństwa w zakresie higieny i rozprzestrzeniania się chorób. To, że młode matki współcześnie preferują metody konwencjonalne w opiece nad noworodkiem (wszak korzystają z wizyt lekarskich, rozmaitych publikacji popularnonaukowych, kursów dla przyszyłych matek, szkół rodzenia itd.), wynika nie tylko z tych kilku przykładów zamieszczonych w tabeli, ale z oglądu całego zebranego materiału.

W powyższym zestawieniu zaskakuje wysoki wynik praktykowania zwyczajaju przywiązywania czerwonej kokardki [PAE-9; Pieńczak, 2011, s. 231–243; Kobus, 2019, s. 165], choć i tu wśród osób młodszych coraz mniejsza jest świadomość jego celu – jest to czynność wykonywana tradycyjnie:

Co robiono, żeby ustrzec dziecko przed urokami?

WaJ: *no to przyczepiono to^m cho ... czerwono^m wstoⁿżeczke do wózcza do kołyski ... Matke Bosko^m ... medalik ... o ... właśnie przyszywano gdzieś tam do do wózka ... czy tam do do łóżeczka ... tam gdzieś do poduszki ... żeby tam było uchronione ...*

Konkretnie czerwony, tak?

WaJ: *tak ... czerwony kolor ... do dzisiaj sie wiesz dzieciom małym ... nawed na maszyny rolnicze wieszajo^m ... na kombajn wieszajo^m czerwono^m wstoⁿżke żeby sie nie popsuł w żniwa ... tak że to tam z to^m czerwono^m wstoⁿżko^m zawsze tak ... żeby ustrzec ... czerwony kolor żeby tam nig nie ociotował ... nie ... zawsze ... jag jest czerwone coś założone to nie ociotuje ... nie ...*

GóT: *[...] widziałam niedawno jeszcze we wózczech ... ale czy to przypadek czy ... czy wiara w urok to trudno jezd mi w tej chwili sprecyzować ... ale tako^m kokardeczke czerwono^m z medalikiem Matki Boskiej ... o ... to widziałam ...*

SuT: *zawiesza sie we wózczech czy w tej ... kołysce czy tam łóżeczku kokardke czerwono^m ... przy bozince ... przy Matce Boskiej ...*

Wstępne analizy pozyskanych w terenie materiałów zdają się wykazywać, że wiedza na temat badanych przesądów bądź stosowanie się do nich nie są bezwzględnie zależne od miejsca zamieszkania informatora (miasto – wieś). Wiele poświadczeń pozytywnych jest wspólnych zarówno mieszkańcom miast, jak i wsi. Zdarzali się informatorzy (z obydwu tych środowisk), którzy nie przyznali się do znajomości żadnego z przesądów, o które pytano w kwestionariuszu.

Istotny zdaje się natomiast wiek informatora – uwidoczniła się bowiem tendencja, że im starszy badany, tym większą ma wiedzę w zakresie wierzeń i przesądów, choć i tu nie bezwyjątkowo, ponieważ poświadczenia negatywne często trafiały się w najstarszym badanym pokoleniu (trzeba jednak ostrożnie interpretować ten wynik, ponieważ próba badawcza była tu niska).

Dodatkowe znaczenie ma charakter rodziny, w której informator się wychował. Kwestia uznania przesądu za element tradycji, stosowania się do tradycyjnych zakazów i nakazów mających na względzie dobro (przyszłego) potomka to efekty tradycji wyniesionej z domu.

Płeć informatorów raczej nie była decydująca w zakresie wiedzy na badany temat, choć od kobiet uzyskano bardziej szczegółowe materiały – kwestia ta wymaga przebadania większej liczby osób.

Niebagatelny w tym wypadku pozostaje czynnik cywilizacyjny, który wpływa na stopniowe wyeliminowanie niektórych tradycyjnych praktyk.

W badaniach relacji miasto – wieś (różnego typu: językowych, kulturowych, socjologicznych) kluczowy wydaje się temat podjętych badań. Wszak w sytuacji badania wierzeń i przesądów związanych przykładowo z pracami polowymi czy hodowlą trzody chlewnej trudno byłoby oczekiwać wysokiej świadomości kulturowo-językowej wśród mieszkańców miast.

Ponadto należy zastrzec, że powyższe wnioski dotyczą wąskiego wycinka pola tematycznego, tematyki specyficznej, dotyczącej wprawdzie ogółu społeczeństwa, ale bazującej na niewielkiej próbie badawczej. Niemniej uzyskane dane pozwalają mówić o tendencjach i wyznaczyć cele badawcze na przyszłość.

Zebrany materiał jasno pokazuje, że czas nie należy do sprzymierzeńców kultury niematerialnej, a tematyka wierzeniowa jest najlepszym przykładem tego, że język i kultura narodu umierają wraz z ludźmi.

SPIS CYTOWANYCH INFORMATORÓW

GóM – kobieta, ur. 1939 r., Modliszewko, gm. i pow. Gniezno

GóY – kobieta, pokolenie II (odmówiła podania danych osobowych), Modliszewko, gm. i pow. Gniezno

JaK – kobieta, ur. 1964 r., Poznań

JóM – kobieta, ur. 1956 r., Poznań/Kobylnica⁸, gm. Swarzędz, pow. Poznań

JuZ – kobieta, ur. 1936 r., Lubochnia, gm. i pow. Gniezno

KoB – kobieta, ur. 1956 r., Kiekrz, gm. i pow. Poznań

RóŁ – kobieta, ur. 1938 r., Lubochnia, gm. i pow. Gniezno

StK – kobieta, ur. 1967 r., Niechanowo, pow. Gniezno

WaD – kobieta, ur. 1951 r., Miłosław, pow. Września

WaJ – mężczyzna, ur. 1995 r., Ostroróg, pow. Szamotuły

⁸ Dwie miejscowości są podawane, gdy informator mieszkał przez podobnie długi czas w każdej z nich.

SPIS ZBADANYCH MIEJSCOWOŚCI

Dąbrówka Wlkp. (W), gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin
Dziwie (W), gm. Przedecz, pow. Koło
Gniezno (M), pow. Gniezno
Gostyń (M), pow. Gostyń
Kazimierz Biskupi (W), gm. Kazimierz Biskupi, pow. Konin
Kiekrz (W), gm. i pow. Poznań
Kleczew (W), gm. Kleczew, pow. Konin
Kobylnica (M), gm. Swarzędz, pow. Poznań
Koninek (W), gm. Pniewy, pow. Szamotuły
Liszkowo (W), gm. Łobrzyca, pow. Piła
Lubochnia (W), gm. i pow. Gniezno
Łabiszynek (W), gm. i pow. Gniezno
Miłosław (M), pow. Września
Modliszewko (W), gm. i pow. Gniezno
Modliszewo (W), gm. i pow. Gniezno
Niechanowo (M), pow. Gniezno
Opalenica (M), pow. Nowy Tomyśl
Ostroróg (M), pow. Szamotuły
Poznań (M), pow. Poznań
Słomowo (W), gm. Rogoźno, pow. Oborniki Wielkopolskie
Strzyżewo Kościelne (W), gm. i pow. Gniezno
Szcudrochowo (W), gm. Skoki, pow. Wągrowiec
Szczytniki Duchowne (W), gm. i pow. Gniezno
Śrem (M), pow. Śrem
Tulce (W), gm. Kleszczewo, pow. Poznań
Zbąszynek (M), pow. Świebodzin

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Źródła

AJKLW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, 1979, t. I–II, red. Z. Sobierajski, J. Burszta, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk; 1982–1991, t. III–VI, red. Z. Sobierajski, J. Burszta, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź; 1992, t. VII, red. Z. Sobierajski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków; 1994–2005, t. VIII–XI,

red. Z. Sobierajski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.

PAE-9 – *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. 9: *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia urodzinowe*, cz. 1: *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia związane z narodzinami i wychowaniem dziecka*, red. Z. Kłodnicki, A. Pieńczak, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Cieszyn–Wrocław 2010; cz. 2: *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia związane z matką i dzieckiem*, red. Z. Kłodnicki, A. Pieńczak, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Cieszyn–Wrocław 2013.

WSR-Gn – KOBUS Justyna, GNIAZDOWSKI Tomasz, red., 2018, *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*, Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań.

BIBLIOGRAFIA

BARTNICKA Aneta, 2008, *Skarby Mazowsza. Folklor kołbielski*, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Sufczyn i Okolic, Sufczyn.

BIEGELEISEN Henryk, 1927, *Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego*, Towarzystwo Wydawnicze „Ateneum”, Lwów.

BIEGELEISEN Henryk, 1929, *U kolebki. Przed ołtarzem. Nad mogiłką*, Nakładem Instytutu Stauropigjańskiego, Lwów.

BYSTRON Jan Stanisław, 1916, *Słowiańskie obrzędy rodzinne: obrzędy związane z narodzeniem dziecka*, Akademia Umiejętności, Kraków.

DOGODA Dominika, 2022, *Słownictwo pola tematycznego ŚWIAT DZIECKA w języku mieszkańców gminy Kleczew i gminy Kazimierz Biskupi (powiat koniński)*, praca licencjacka napisana pod kierunkiem dr hab. Justyny Kobus, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.

DWORAKOWSKI Stanisław, 1935, *Zwyczaje rodzinne w powiecie wysoko-mazowieckim*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.

GRUCHOŁA Małgorzata, 2015, *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia związane z narodzinami i wychowaniem dziecka. Studium na podstawie wsi Białobrzegi w województwie lubelskim*, „Rozprawy Społeczne”, z. 3, s. 29–37.

KOBUS Justyna, 2019, *Cioty, duchy, zmory jako ginący element języka i kultury ludowej okolic Gniezna*, „Polonistyka. Innowacje”, nr 9, s. 155–170.

KOLBERG Oskar, 1857–1907, *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, Warszawa–Kraków (reprint: O. Kolberg, 1961–2002, *Dziela wszystkie*, Instytut im. Oskara Kolberga, Wrocław–Poznań).

KUKIER Ryszard, 1965, *Zwyczaje urodzinowe z terenu Krajny Złotowskiej*, „Lud”, t. XLIX, s. 400–402.

- PIEŃCZAK Agnieszka, 2010a, *Dziedzictwo kulturowe w świadomości mieszkańców Istebnej. Obrzędowość narodzinowa w procesie przemian*, w: H. Rusek, A. Pieńczak, J. Szczyrbowski, red., *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego*, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, Cieszyn, s. 355–369.
- PIEŃCZAK Agnieszka, 2010b, *Stan badań Polskiego Atlasu Etnograficznego nad obrzędowością narodzinową*, w: T. Smolińska, red., *Między kulturą ludową a masową: historia, teraźniejszość i perspektywy badań*, Wydawnictwo „Scriptum”, Kraków–Opole, s. 121–134.
- PIEŃCZAK Agnieszka, 2011, *Żywotność praktyk magicznych na przykładzie sposobów ochrony dzieci przed urokiem (przygotowano z materiałów „Polskiego Atlasu Etnograficznego”)*, w: I. Bukowska-Floreńska, G. Odoj, red., *Studia etnologiczne i antropologiczne*, t. 11: *Etnologia na granicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 231–243.
- PIEŃCZAK Agnieszka, 2016, *Obrzędowość narodzinowa na Górnym Śląsku (izolacja położnicy). Polski atlas etnograficzny i Atlas der deutschen Volkskunde w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- SIEROCIUK Jerzy, 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, w: Z. Krążyńska, Z. Zagórski, red., *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. XI, Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań, s. 131–136.
- SZUBERTOWA Maria, 1950–1951, *Obrzędy i zwyczaje związane z narodzinami dziecka*, „Prace i Materiały Etnograficzne”, t. 8–9, s. 597–616.
- TARKO Medard, 1967, *Zwyczaje i obrzędy narodzinowe*, w: J. Burszta, red., *Kultura ludowa Wielkopolski*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 89–124.
- WOJCIECHOWSKA Aleksandra, 1964, *Obrzędowość rodzinna*, w: J. Burszta, red., *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 170–207.
- WRONKOWSKA Irena, 1963, *Zwyczaje urodzinowe*, „Literatura Ludowa”, nr 4, s. 29–32.

